

MUZEM STUTTHOF W SZTUTOWIE

Stutthof

ZESZYTY MUZEUM

1

Muzeum Stutthof, 82-110 Szutowo, woj. elblskie

Adres Redakcji

Pracownik

angielski -- Betty Proszyska

niemiecki -- Eryka Czajkowska

rosyjski -- Ludmila Proszyska

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

WROCLAW • WARSZAWA • KRAKÓW • GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO

1976

Wydawnictwo Ossolińskich, Wrocław

Gabriel Kozłowski

NIKTÓRE DANE DO STATYSTYKI ZATRUDNIENIA JEŃCÓW
WOJENNYCH W GOSPODARCE OKRĘGU GDAŃSK-PRUSY
ZACHODNIE W LATACH 1939—1942

Wśród tych szczegółowych zagadnień, które nadal jeszcze wymagają gruntownych badań źródłowych, znajduje się złożona problematyka dotycząca spraw związanych z realizowaniem przez hitlerowskiego okupanta programu pracy przymusowej. Do tej grupy należy sprawa zatrudnienia w gospodarce utworzonego przez hitlerowskie władze okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie (Reichsgau Danzig—Westpreussen) jeńców wojennych. Problem ten nie znalazł do tej pory szczegółowego odbicia w literaturze historycznej poświęconej hitlerowskiej okupacji w Polsce¹.

Podczas kwerendy przeprowadzanej w Wojewódzkich Archiwach Państwowych w Gdańsku i Bydgoszczy natrafiono na kilkanaście poufnych miesięcznych sprawozdań statystycznych gdańskiego Krajowego Urzędu Pracy (Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig—Westpreussen) z lat 1940—1942 oraz niektóre zarządzenia dotyczące organizacji zatrudnienia jeń-

¹ Sama problematyka pracy przymusowej oraz zatrudnienia jeńców wojennych ma już stosunkowo bogatą literaturę. Z prac o charakterze ogólnym wymienić tu trzeba przede wszystkim: Sz. Datner, *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych armii regularnych w II wojnie światowej*, Warszawa 1964 (oraz Warszawa 1961); W. Lemiesz, *Praca przymusowa jeńców wojennych w Niemczech w latach II wojny światowej*, Zielona Góra 1961; H. Pfahlmann, *Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945*, „Beiträge zur Wehrforschung”, Bd. 16/17, Darmstadt 1968; E. Seeber, *Robotnicy przymusowi w faszystowskiej gospodarce wojennej*, Warszawa 1972; H. Szurgacz, *Przymusowe zatrudnianie Polaków przez hitlerowskiego okupanta w latach 1939—1945. Studium prawno-polityczne*, Wrocław 1971. Z prac o charakterze szczegółowym należałoby wymienić: A. Konieczny, *Rozmiary zatrudnienia zagranicznych robotników przymusowych i jeńców wojennych w gospodarce Dolnego Śląska w latach II wojny światowej*, „Studia Śląskie” 1968, s. 260—277; T. Gasztold, *Polacy na robotach przymusowych w rolnictwie Pomorza Zachodniego*, Gdynia 1971. Problematyka ta znalazła swoje odbicie również w rozprawach doktorskich: B. Frankiewicz, *Praca przymusowa na Pomorzu Zachodnim w latach II wojny światowej*, maszynopis z 1965, bibl. UAM Poznań; B. Koziełło-Poklewski, *Robotnicy przymusowi w Prusach Wschodnich w latach II wojny światowej*, maszynopis z 1974, bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego, oraz w dość licznych artykułach przyczynkarskich. Brak do tej pory opracowania dotyczącego zatrudnienia jeńców wojennych oraz pracy przymusowej na Pomorzu Gdańskim.

ców wojennych. Dokumenty te umożliwiają zaprezentowanie pewnych elementów z niemal zupełnie nie znanego bilansu zatrudnienia w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie². W przyszłości mogą one dopomóc w nakreśleniu pełniejszej charakterystyki rynku pracy na obszarze wspomnianego okręgu. W chwili obecnej znalezione sprawozdania Krajowego Urzędu Pracy w Gdańsku pozwalają nam nieco tylko rozszerzyć horyzont wiedzy w tej dziedzinie. Materiały charakteryzujące ogólny stan zatrudnienia w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie dotyczą tylko kilku miesięcy z lat 1940—1942. Przedstawia je tabela nr 1.

Tabela 1

Wykaz zatrudnionych w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie
(lipiec 1940 — luty 1942)

Miesiąc i rok	Ogólna liczba zatrudnionych	W tym	
		mężczyzn	kobiet
Lipiec 1940	453 926	.	.
Listopad 1940	501 622	354 000	147 000
Luty 1941	489 117	345 193	143 924
Lipiec 1941	575 932	.	.
Wrzesień 1941	581 912	391 056	190 856
Październik 1941	581 719	389 621	192 098
Grudzień 1941	566 195	381 154	185 041
Styczeń 1942	564 317	379 073	185 244
Luty 1942	562 591	375 708	186 883

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig-Westpreussen, WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 13, s. 96, nr 416, s. 22, 83 i nn. oraz nr 417, s. 207; Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 159, 186.

Pozostała znaleziona dokumentacja dotyczy jeńców wojennych, o czym mowa niżej³.

Sprawa wykorzystania jeńców wojennych do pracy była przedmiotem rozważań już podczas opracowywania hitlerowskich planów agresji. Starano się tu wyzyskać doświadczenia zdobyte w okresie I wojny świa-

² Jak potwierdzają to dotychczasowe badania, bliższe, chociaż też tylko fragmentaryczne, dane hitlerowskich urzędów pracy, obrazujące wysokość zatrudnienia, znane są tylko dla tzw. kraju Warta. Por. Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970, t. II, s. 8.

³ W artykule tym autor przytacza i analizuje wyłącznie dane dot. zatrudnienia jeńców podane w oficjalnych sprawozdaniach Krajowego Urzędu Pracy w Gdańsku. Analiza różnic pomiędzy tymi materiałami statystycznymi a statystyką Międzynarodowego Czerwonego Krzyża nie może być, ze względu na ograniczone ramy artykułu, przedmiotem bliższych rozważań.

towej, uwzględniając oczywiście odmienne warunki istniejące zarówno w sytuacji ekonomicznej Rzeszy, jak i na rynku pracy⁴.

W Rzeszy i na obszarach do niej inkorporowanych jeńcy wojenni podlegali Wydziałowi do Spraw Jeńców Wojennych (Abteilung Kriegsgefangenenwesen) w ramach Ogólnego Urzędu Wojskowego (Allgemeines Wehrmachtamt), będącego jedną z agend Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych (Oberkommando der Wehrmacht, w skrócie OKW). Wydział do Spraw Jeńców Wojennych nadzorował poszczególne obozy poprzez dowództwa okręgów wojskowych, w których znajdowały się specjalne placówki zajmujące się sprawami jeńców wojennych (Kommandeur der Kriegsgefangenen)⁵. Na obszarze okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie jednostką nadzorującą obozy znajdujące się na tym terenie było utworzone po agresji na Polskę dowództwo XX Okręgu Wojskowego z siedzibą w Gdańsku (XX Wehrkreiskommando).

Jeńcy wojenni, z wyłączeniem oficerów (poza krótkim okresem początkowym)⁶, skoncentrowani byli w obozach jenieckich dla żołnierzy, tzw. stalagach. Oznaczano je liczbami rzymskimi, które pokrywały się z numeracją okręgów wojskowych, z dodaniem kolejnych dużych liter alfabetu. Po zlikwidowaniu istniejących przez krótki okres obozów przejściowych na obszarze okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie obozy jenieckie (stalagi) znajdowały się — jak twierdzi Sz. Datner — w następujących miejscowościach: w Toruniu, Grudziądzu, Malborku i Gdyni⁷.

Struktura wewnętrzna komendy obozu była identyczna lub podobna we wszystkich okręgach. Obozy kierowane były przez komendantów, mających do pomocy sztab złożony między innymi z oddziałów ewidencji i rejestracji, oficera kontrwywiadu i cenzury, zatrudnienia, do spraw sanitarnych. Komendantom też podlegała straż obozowa i oddziały wartownicze w pozaobozowych komendach roboczych.

⁴ A. Konieczny, *op. cit.*, s. 260.

⁵ Sz. Datner, *op. cit.*, s. 42 i in.

⁶ Po kapitulacji w 1939 r. żołnierzy polskich z terenu wybrzeża i województwa bydgoskiego grupowano w tymczasowych obozach jenieckich, które znajdowały się na Biskupiej Górcie w Gdańsku, w Gdyni, w Pszczółkach, a także w innych miejscowościach. Pobyt ich w tych obozach w zasadzie nie trwał długo. W związku z nasileniem prac rolnych (zbiory jesienne) starano się rozwiązać okresowy brak siły roboczej przez wykorzystanie jeńców wojennych i więźniów cywilnych. Jeńców organizowano w grupy robocze i kierowano do prac rolnych między innymi na Żuławy (na podstawie relacji Józefa Radonia — w posiadaniu Zarządu Wojewódzkiego ZBoWiD w Gdańsku, s. 3—4).

⁷ Sz. Datner, *op. cit.*, s. 51 i 55. W rzeczywistości w okresie do lipca 1941 r. istniały tylko stalagi XX A w Toruniu, XX B w Malborku i tzw. Marlag Gotenhafen w Gdyni, gdzie znajdowało się kilkudziesięciu jeńców-marynarzy. Okresowo (1941—1942) istniał również w Toruniu stalag XX C przeznaczony wyłącznie dla jeńców radzieckich. Został on później połączony ze stalagiem XX A.

Kierowanie jeńców do pracy odbywało się przy ścisłym współdziałaniu komendantów poszczególnych stalagów z urzędami pracy⁸.

W tym miejscu należałoby poświęcić nieco więcej uwagi samej organizacji urzędów pośrednictwa pracy w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie. Wydaje się to tym bardziej celowe, że sprawa organizacji hitlerowskiego pośrednictwa pracy na okupowanym Pomorzu traktowana była, zapewne ze względu na niedostatek materiałów źródłowych, wyraźnie marginesowo.

Organizacją kierującą siecią urzędów pracy w okręgu był powołany do życia jeszcze w 1939 r. Krajowy Urząd Pracy (Landesarbeitsamt) z siedzibą w Gdańsku. Podlegały mu terenowe urzędy pracy (Arbeitsamt), których zakładanie następowało w bardzo szybkim tempie. Część z nich rozpoczęła swoją działalność już wkrótce po wkroczeniu wojsk niemieckich⁹.

W początkach 1940 r. w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie działało już 11 obwodowych urzędów pracy (Arbeitsamt). Sieć tych placówek podaje tabela nr 2.

Tabela 2

Sieć urzędów pracy w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie

Urząd Pracy (Arbeitsamt)	Powiaty znajdujące się w gestii Urzędu
Bydgoszcz	Bydgoszcz-Miasto, Bydgoszcz-Wieś, Wyrzysk
Gdańsk	Gdańsk-Miasto, Gdańsk-Wieś, Sopot, Kościerzyna
Tczew	Tczew, Starogard
Elbląg	Elbląg-Miasto, Elbląg-Wieś, powiat Żuławy
Gdynia	Gdynia-Miasto, Wejherowo, Kartuzy
Grudziądz	Grudziądz-Miasto, Grudziądz-Wieś, Świecie
Chojnice	Chojnice, Tuchola, Sępólno
Malbork	Malbork, Kwidzyn, Susz
Rypin	Rypin, Lipno
Brodnica	Brodnica, Nowe Miasto
Toruń	Toruń-Miasto, Wąbrzeźno, Chełmno, Chełmża, Gołub-Dobrzyń.

Źródło: Na podstawie sprawozdania Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig—Westpreussen, WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 416, s. 229.

Mniej znanym zagadnieniem jest problem zwalniania jeńców polskich z niewoli i przenoszenia ich na status cywilnych robotników przymuso-

⁸ A. Konieczny, *op. cit.*, s. 260.

⁹ T. Gasztold, *op. cit.*, s. 32, podaje, co nie wydaje się w pełni prawdopodobne, że Arbeitsamt w Toruniu miał już powstać w dniu 3 września, w Starogardzie — 4 września, a w Bydgoszczy — 8 września.

wych¹⁰. Dla przebiegu tej akcji na terenie okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie charakterystyczny jest następujący dokument: Otóż w maju 1940 r. Naczelne Dowództwo Sił Zbrojnych (OKW) przekazało namiestnikowi okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie wytyczne w sprawie zwalniania z obozów jenieckich wziętych do niewoli byłych żołnierzy armii polskiej¹¹. Zgodnie z tymi wytycznymi z obozów jenieckich należało zwolnić: — jeńców narodowości niemieckiej (Volksdeutsche Kriegsgefangene) oraz w wyjątkowych przypadkach jeńców, którzy nie posiadali narodowości niemieckiej, ale których zwolnienie leżało w interesie Rzeszy Niemieckiej. Zwolnienie niemieckich jeńców narodowości polskiej dotyczyło tych wyjątkowych przypadków, kiedy chodziło o niezbędnych specjalistów. Nie brano jeszcze wówczas pod uwagę masowego zwalniania jeńców narodowości polskiej, uzasadniając to obawą przed akcjami szpiegowskimi albo sabotażami. Zwalnianie jeńców narodowości polskiej z obozów jenieckich miało odbywać się na podstawie indywidualnych wniosków pracodawców (właścicieli bądź też kierownictw zakładów), które należało kierować do komendy XX okręgu wojskowego w Gdańsku¹².

Sama procedura załatwiania tych wniosków była bardzo skomplikowana. Wnioski takie kierowane były poprzez urzędy pracy do władz powiatowych (Landratsamt). W wypadku pracowników rolnych wymagana była również opinia powiatowej organizacji chłopskiej (Kreisbauernschaft). Z urzędu powiatowego wnioski kierowano do władz rejencji, a te z kolei przesyłały je do urzędu namiestnika prowincji; dopiero stąd przekazywano je do komendy Okręgu Wojskowego. Władze zaznaczały, że nie będą tolerować próby pominięcia wyznaczonej przepisami drogi służbowej w zakresie tego rodzaju wniosków¹³. Ta skomplikowana procedura miała zapewnić hitlerowskim władzom okupacyjnym różny szczebli możliwość daleko idącej ingerencji przy zwalnianiu polskich jeńców z obozu. Jak można wnioskować z informacji zawartej w piśmie Reichsführera SS z czerwca 1940 r.¹⁴, te daleko idące ograniczenia w zwalnianiu jeńców polskich i przenoszeniu ich na status robotników cywilnych zo-

¹⁰ Problem przenoszenia jeńców polskich na status cywilnych robotników przymusowych omawiają w swojej pracy S. Senft i H. Więcek, *Obozy jenieckie na obszarze śląskiego okręgu Wehrmachtu 1939—1945*, Wrocław 1972, s. 28, 106 i in.

¹¹ Reichsstatthalter Reichsgau Danzig-Westpreussen, pismo z dnia 24 V 1940 r., WAP Bydgoszcz, Kulturamt Bromberg nr 35, s. 6 i in.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Der Reichsführer SS- und Chef der Deutschen Polizei im Reichsministerium des Inner. Schnellbrief von 10 Juni 1940 r. — zob.: A. Konieczny, *op. cit.*, s. 276 i in. Por. H. Szurgacz, *op. cit.*, s. 81.

stały już wkrótce, przynajmniej w znacznej mierze, zniesione¹⁵. W tymże bowiem czasie podjęto decyzję, aby zwalniać z niewoli wszystkich zdolnych do pracy jeńców polskich.

Zwalniani jeńcy oddani zostali do dyspozycji urzędów pracy, które kierowały ich do pracodawców zgłaszających zapotrzebowanie na siłę roboczą. Zwalniani jeńcy musieli podpisać zobowiązanie, że nie opuszczą miejsca pracy, do którego zostali skierowani. Jednocześnie rozciągnięto nad nimi dyskryminacyjne przepisy obowiązujące polskich robotników przymusowych. Akcja ta spotykała się dość często z negatywną postawą polskich jeńców wojennych. Dlatego też już w początkowej fazie jej trwania władze hitlerowskie rozpoczęły agitację na rzecz dobrowolnego rezygnowania przez jeńców ze statusu jenieckiego. W agitacji tej posługiwano się między innymi argumentami mającymi przekonać, że praca na prawach robotników cywilnych stworzy jeńcom lepsze warunki płacowe i bytowe. Postępowanie takie sprzeczne było z konwencją genewską, której Niemcy zobowiązani byli przestrzegać w stosunku do polskich jeńców wojennych¹⁶. Ze względu na opór części jeńców polskich pod koniec 1940 r. władze hitlerowskie zaczęły stosować wobec nich przymus administracyjny i ekonomiczny. W tym celu w obozach przeprowadzano między innymi męczące ćwiczenia fizyczne, a także zmniejszano racje żywnościowe. A gdy i to nie odnosiło skutku, przymusowo kierowano jeńców do dyspozycji urzędów pracy, pozbawiając ich należnych uprawnień¹⁷.

Przymusowe zwalnianie jeńców polskich z niewoli i przenoszenie ich na status robotników pozostawały w ścisłym związku z gwałtownym zwiększeniem się liczby jeńców w ogóle. Zadecydowały o tym wyniki zwycięskiej dla Niemców kampanii na Zachodzie. Na teren okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie zaczęły przybywać coraz liczniejsze transporty

¹⁵ Zgodnie z pismem Reichsführera SS wyłączeni zostali z akcji zwalniania: a) jeńcy znajdujący się w strefie operacyjnej; b) oficerowie, chorążowie i ci podoficerowie, którzy nie wyrazili zgody na podjęcie pracy; c) przedstawiciele inteligencji; d) osoby podejrzane, karane itp.; e) jeńcy zatrudnieni dla potrzeb wojska.

¹⁶ S. Senft, H. Więcek, *op. cit.*, s. 28, 106, 108; por. T. Gasztold, *op. cit.*, s. 79.

¹⁷ S. Senft, H. Więcek, *op. cit.*, s. 107; por. T. Gasztold, *op. cit.*, s. 80. Należy również zaznaczyć, że aż do początków 1942 r. jeńcy polscy nie byli wykazywani w sprawozdaniach gdańskiego Krajowego Urzędu Pracy, co może świadczyć, że zostali oni przeniesieni na status robotników cywilnych bądź też wywieziono ich do obozów jenieckich w innym okręgu. Ponownie wymienia się jeńców polskich w sprawozdaniu z maja 1942 r. W tym wypadku chodziło o grupę 125 jeńców polskich, która pracowała przy budowie autostrady w okolicach Tczewa. Nie jest wykluczone, że byli to jeńcy polscy wzięci do niewoli podczas kampanii 1940 r. na Zachodzie. WAP Gdańsk, Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 65—67.

jeńców francuskich i brytyjskich. W miarę możliwości starano się o odseparowanie ich od Polaków. Wydane przez OKW zarządzenia zalecały, aby jeńców wojennych państw zachodnich nie zatrudniać w tych samych miejscach pracy, w których pracowali jeńcy czy też robotnicy polscy¹⁸.

Duża liczba jeńców, którzy zaczęli napływać do okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie w lecie 1940 r., umożliwiła szerokie ich zatrudnianie również przy pracach, których wykonywania musiano chwilowo zaniechać ze względu na trudności panujące na rynku pracy. Należały do nich między innymi roboty melioracyjne. I tak na przykład już jesienią 1939 r. podjęto decyzję kontynuowania prac melioracyjnych w rolnictwie¹⁹. Przed wybuchem wojny przy pracach tych na obszarze należącym przed 1939 r. do Rzeszy zatrudniano hitlerowską Służbę Pracy (Reichsarbeitsdienst, w skrócie RAD). Z chwilą wybuchu wojny członkowie RAD zostali przekazani do wykonywania innych prac bądź też powołani do wojska, co w konsekwencji spowodowało zastój w robotach melioracyjnych. Zamiast członków RAD mieli być odtąd przy nich zatrudnieni jeńcy wojenni. Początkowo ze względu na stosunkowo wysokie koszty i trudności w zdobyciu jenieckiej siły roboczej, a także niską wydajność pracy, spowodowaną brakiem kwalifikacji, przedsiębiorstwa melioracyjne nie miały jednak zbyt dużych możliwości zatrudniania jeńców. Sytuacja zmieniła się w sposób zasadniczy dopiero w lecie 1940 r., kiedy to w ręce niemieckie dostała się duża liczba jeńców z państw zachodnich.

Zarządzeniem z dnia 29 września 1940 r. ministra pracy Rzeszy ustalone zostały warunki zatrudniania jeńców wojennych (z wyłączeniem jeńców polskich) przy pracach w rolnictwie, leśnictwie oraz melioracjach. Miały one obowiązywać na okres zimy 1940/1941 (od 1 listopada 1940 r. do 31 marca 1941 r.). Zarządzenie to zawierało następujące postanowienia²⁰: Zatrudnieni godzinowo jeńcy mieli otrzymywać zakwaterowanie oraz wyżywienie na koszt pracodawcy. W wypadku kiedy jeńcy ci znajdowali zakwaterowanie w obozie jenieckim i tam również otrzymywali wyżywienie, zakład pracy zatrudniający ich zobowiązany został do przekazywania władzom wojskowym świadczeń finansowych w następującej wysokości:

- a) dzienne koszty wyżywienia 0,80 RM (w tym śniadanie 0,15 RM, obiad 0,40 RM, kolacja 0,25 RM);

¹⁸ Pismo Reichsführera SS z dnia 10 VI 1940 r. (zob. A. Konieczny, *op. cit.*, s. 281).

¹⁹ Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft, pismo z dnia 8 VII 1940 r., WAP Bydgoszcz, Kulturamt Bromberg nr 35, s. 2 i nn.

²⁰ Reichsarbeitsminister w porozumieniu z Reichsminister für Ernährung und Landwirtschaft, Reichsforstmeister, Oberkommando der Wehrmacht, WAP Bydgoszcz, Kulturamt Bromberg nr 35, s. 7 i nn.

- b) dzienne koszty zakwaterowania 0,20 RM;
 c) wynagrodzenie za pracę w wysokości 0,64 RM dziennie albo 16,65 RM miesięcznie (przy 26 dniach roboczych).

Wspomniane wyżej zarządzenie ministra pracy Rzeszy uzupełnione zostało dodatkowymi postanowieniami OKW.

Stwierdzały one co następuje²¹:

- w okresie zimowym podstawą obliczeń miał być 8-godzinny dzień pracy;
- zatrudniony jeńiec miał otrzymywać, po potrąceniu za wyżywienie, zakwaterowanie i odzież, dziennie 0,54 RM;
- za pracę w niedziele pracodawca miał wypłacać władzom wojskowym 0,64 RM za jednego jeńca;
- w wypadku zatrudniania jeńców przy pracach szczególnie ciężkich, co powodowało, że otrzymywali oni bardziej kaloryczne wyżywienie, zakład pracy zobowiązany był pokrywać dzienne koszty wyżywienia, obliczone na 0,90 RM, 1,00 RM lub 1,20 RM²².

Tabela 3
 Jeńcy wojenni i cywilni zatrudnieni
 w gospodarce okręgu Gdańsk—Prusy
 Zachodnie (grudzień 1940 — sty-
 czeń 1942)

Miesiąc i rok	Liczba zatrudnionych
Grudzień 1940	18 533
Styczeń 1941	15 622
Luty 1941	15 763
Marzec 1941	15 699
Lipiec 1941	20 736
Sierpień 1941	21 021
Wrzesień 1941	22 427
Październik 1941	26 563
Listopad 1941	27 743
Grudzień 1941	27 629
Styczeń 1942	24 991

Źródło: Sprawozdania Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig—Westpreussen, WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 13, s. 95, nr 417, s. 129, 225, 253; Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 132, 158, 185.

Pierwsze dane dotyczące liczby zatrudnionych w gospodarce okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie jeńców wojennych (oraz tzw. jeńców cywilnych — Zivilgefangene) można ustalić na podstawie szcążkowo zachowanej dokumentacji Krajowego Urzędu Pracy z okresu kilkunastu miesięcy w latach 1940—1942. Dane te przedstawia tabela nr 3.

Dane zamieszczone w tabeli nr 3 wykazują, że liczba zatrudnionych jeńców wojennych i cywilnych wzrastała w miesiącach letnich, a szczególnie jesienią, co związane było ze zwiększonym zapotrzebowaniem na sezonową siłę roboczą w tym okresie. Dotyczyło to głównie jeńców zatrudnionych w budownictwie i gospodarce rolnej.

Na podstawie częściowo zachowanych danych można dla kilku miesięcy w latach 1941 i 1942 ustalić liczby jeńców wojennych i cywilnych zatrud-

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Tabela 4

Jeńcy wojenni i cywilni zatrudnieni w okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie z rozbiorem na poszczególne gałęzie gospodarki (styczeń 1941 — styczeń 1942)

Dziedzina gospodarki	Liczba zatrudnionych							
	styczeń 1941	luty 1941	marzec 1941	sierpień 1941	wrze-sień 1941	paź-dziernik 1941	listopad 1941	styczeń 1942
Ogółem	15 622	15 763	15 699	21 021	22 427	26 563	27 743	24 991
Rolnictwo	3 691	2 915	3 351	8 301	9 920	11 289	10 263	7 266
Gospodarka leśna	128	128	149	135	135	144	148	160
Melioracje	1 206	1 403	935	782	610	414	361	450
Roboty budowlane	8 380	8 072	7 646	7 537	8 104	9 529	11 174	11 820
w tym:								
— koleje	—	—	173	327	527	367	537	535
— drogi wodne	180	180	359	—	—	—	—	—
— autostrady	—	—	—	—	520	1 679	2 734	2 723
— elektrownie itp.	100	100	100	—	—	—	—	—
— pozostałe rob. bud.	8 100	7 792	7 014	7 210	7 057	7 483	7 903	8 562
Inne	2 217	3 245	3 618	2 692	2 104	3 555	4 139	5 295

Zródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig-Westpreussen z sierpnia, września i października 1941 r., WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 13, s. 71, nr 417, s. 129 i in.; Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 158, 185.

nionych w poszczególnych gałęziach gospodarki. Odpowiednie dane przedstawia tabela nr 4.

Fragmentaryczne dane z tej samej dziedziny, ale już z wyłączeniem jeńców cywilnych, zachowały się również dla okresu od października 1941 r. do maja 1942 r. Podobnie jak to było w roku poprzednim, zdecydowana większość jeńców wojennych zatrudniona była przy robotach budowlanych oraz w rolnictwie. Posługując się tymi materiałami statystycznymi, możemy dokładnie określić liczbę zatrudnionych jeńców wojennych w poszczególnych dziedzinach gospodarki. Dane te przedstawia tabela nr 5.

W 1941 r. największą liczbę jeńców wojennych i cywilnych zatrudniano w obozach na terenach podległych urzędowi pracy w Gdańsku, Elblągu i Malborku, a w dalszej kolejności także w Bydgoszczy i Gdyni, co należy wiązać z samą rejonizacją obozów jenieckich. Niepełne dane w tym względzie prezentuje tabela nr 6.

Z kolei zachowane dane z trzech miesięcy pierwszej połowy 1942 r. pozwalają określić narodowość zatrudnionych jeńców. W okresie tym najwięcej zatrudnionych było jeńców brytyjskich, na drugim miejscu znaj-

Tabela 5

Zatrudnienie jeńców wojennych w poszczególnych dziedzinach gospodarki
okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie (październik 1941 — maj 1942)

Dziedzina gospodarki	Liczba zatrudnionych				
	paździe- nik 1941	listopad 1941	luty 1942	marzec 1942	maj 1942
Gospodarka rolna	11 289	10 263	7 398	7 715	13 880
Gospodarka leśna	144	148	180	180	165
Przemysł kamieniarski	—	—	220	164	184
Przemysł metalowy	1 227	1 243	1 901	2 132	3 570
Przemysł chemiczny	8	8	12	15	15
Przemysł drzewny	397	407	503	541	704
Przemysł obuwniczy	—	—	1	1	2
Przemysł budowlany	9 529	11 174	11 773	11 615	7 179
w tym:					
— koleje żelazne	367	537	538	799	802
— budowa autostrad	1 679	2 734	2 718	3 128	294
— rob. melioracyjne	414	361	740	728	363
— inne					
Handel i komunikacja	—	—	757	393	418
Pozostałe gałęzie gosp.	3 555	4 139	2 873	2 812	2 340
Ogółem	26 563	27 743	25 647	25 568	28 457

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig-Westpreussen z lutego, marca i maja 1942 r., WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 416, s. 20, 22; Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 65, 158, 185.

Tabela 6

Jeńcy wojenni i cywilni zatrudnieni na terenie obwodowych urzędów pracy w 1941 r.

Obwody Urzędów Pracy	Liczba zatrudnionych						
	styczeń 1941	luty 1941	marzec 1941	sierpień 1941	wrzesień 1941	paździe- rnik 1941	listopad 1941
Brodnica	358	358	358	355	347	366	547
Bydgoszcz	1 990	2 327	2 195	2 385	2 585	2 563	2 294
Chojnice	690	690	350	411	757	757	459
Elbląg	2 282	2 302	2 581	3 514	3 938	5 225	6 127
Gdańsk	4 034	3 841	3 841	5 148	5 062	5 619	6 497
Gdynia	1 660	1 660	1 698	1 603	1 603	1 653	1 713
Grudziądz	510	510	340	1 067	1 182	1 173	898
Malbork	2 790	2 914	3 543	5 382	5 780	7 493	7 762
Rypin	—	—	—	—	71	71	71
Tczew	1 014	876	623	723	454	767	787
Toruń	285	285	170	433	648	876	588

Źródło: Sprawozdania Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig-Westpreussen, WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 13, s. 71, 95 i nr 417, s. 129 i in.; Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 158, 185.

Tabela 7

Jeńcy wojenni zatrudnieni w gospodarce okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie
z rozbiciem na narodowość (luty, marzec, maj 1942)

Obwodowy Urząd Pracy	Liczba jeńców według pochodzenia						Razem
	W. Bry- tania	Francja	ZSRR	Jugosła- wia	Belgia	inne	
Ogółem w całym okręgu: luty	11 974	7 500	4 661	1 420	83	9	25 647
marzec	12 609	7 408	4 584	834	124	9	25 568
maj	15 113	7 506	4 782	994	128	134	28 457
Brodnica: luty	—	—	371	—	—	—	371
marzec	—	—	127	—	—	—	127
maj	76	—	290	—	—	—	366
Bydgoszcz: luty	2 044	—	632	—	—	—	2 676
marzec	2 044	—	604	—	—	—	2 648
maj	1 994	—	391	—	—	—	2 385
Chojnice: luty	932	—	—	—	—	—	932
marzec	930	—	—	—	—	—	930
maj	813	—	117	—	—	—	930
Elbląg: luty	1 800	1 500	1 345	27	25	—	4 697
marzec	1 804	1 500	1 345	27	25	—	4 701
maj	2 317	1 120	757	63	29	—	4 286
Gdańsk: luty	1 471	3 477	1 337	799	—	—	7 084
marzec	1 743	3 378	1 502	209	41	—	6 873
maj	2 048	3 519	772	251	41	—	6 631
Gdynia: luty	410	1 670	98	—	—	—	2 198
marzec	410	1 670	98	—	—	—	2 178
maj	430	1 670	98	—	—	—	2 198
Grudziądz: luty	495	—	—	—	—	—	495
marzec	495	—	—	—	—	—	495
maj	1 277	—	666	—	—	—	1 943
Malbork: luty	4 005	823	394	564	58	—	5 844
marzec	4 102	830	436	568	58	—	5 994
maj	4 344	895	909	650	58	—	6 856
Rypin: luty	303	—	—	—	—	—	303
marzec	303	—	—	—	—	—	303
maj	303	—	—	—	—	—	303
Tczew: luty	322	30	467	30	—	9	868
marzec	336	30	457	30	—	9	862
maj	397	102	430	30	—	134	1 093
Toruń: luty	182	—	17	—	—	—	199
marzec	442	—	15	—	—	—	457
maj	1 114	—	352	—	—	—	1 466

Zródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig—Westpreussen z lutego i marca 1942 r., WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 416, s. 20, 22; Höhere SS-und Polizeiführer nr 83, s. 65.

Tabela 8

Narodowość jeńców wojennych zatrudnionych w poszczególnych dziedzinach gospodarki okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie (lutyc, marzec, maj 1942)

Dziedzina gospodarki	Liczba zatrudnionych jeńców wojennych poszczególnych narodowości												Razem							
	Wielka Brytania			Francja		ZSRR		Jugosławia		Belgia		inne								
	lutyc	maj	marzec	lutyc	maj	marzec	lutyc	maj	lutyc	marzec	lutyc	marzec	lutyc	marzec	lutyc	marzec				
Gospodarka rolna	4 664	5 348	8 624	1 961	1 776	1 702	250	42	2 882	482	508	626	32	37	9	9	7 398	7 715	13 880	
Gospodarka leśna	180	180	123	—	—	17	—	—	25	—	—	—	—	—	—	—	180	180	165	
Przemysł kamieniarski	161	108	128	68	56	56	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	229	164	184	
Przemysł meblowy	185	243	569	1 606	1 764	2 138	110	110	848	—	—	—	15	15	—	—	1 901	2 192	3 570	
Przemysł chemiczny	—	—	—	22	15	15	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32	15	15	
Przemysł drzewny	155	151	173	382	374	374	—	—	141	16	16	16	—	—	—	—	508	541	704	
Przemysł obuwniczy	1	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2	
Przemysł budowlany	5 084	5 079	4 307	2 378	2 490	2 145	3 599	4 034	551	712	3	42	9	9	—	—	125	11 773	11 615	7 179
w tym:																				
— koleje żelazne	178	439	436	—	291	300	60	60	26	300	—	40	9	—	—	—	538	799	802	
— budowa autostrad	—	—	—	—	—	—	2 514	3 125	167	204	3	2	—	—	—	—	125	2 718	3 128	294
— roboty melioracyjne	537	527	177	42	42	42	161	159	144	—	—	—	—	—	—	—	740	728	363	
— inne	4 369	4 113	3 694	2 336	2 157	1 808	864	690	214	208	—	—	—	9	—	—	7 777	6 960	5 720	
Handel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
i komunikacja	52	7	14	705	288	304	—	—	—	—	98	98	—	2	—	—	757	393	418	
Porozumienia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
gałęzie gospodarki	1 492	1 492	1 173	428	645	555	629	398	335	210	209	212	51	65	—	—	2 878	2 812	2 340	
Ogółem	11 974	12 609	15 113	7 500	7 408	7 306	4 661	4 584	4 782	1 420	834	994	83	124	128	9	9 134	25 647	25 568	28 457

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdań Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig—Westpreussen z lutego i marca 1942 r., WAP Gdańsk, Landratsamt Neustadt nr 416, s. 21 i 80; Höhere SS- und Polizeiführer nr 83, s. 65.

dowali się Francuzi, a kolejne miejsca w tym zestawieniu zajmowali jeńcy radzieccy, jugosłowiańscy (Serbowie) oraz belgijscy. Dokładne dane z rozbiciem na poszczególne obwody urzędów pracy przedstawia tabela nr 7.

Ostatnie z prezentowanych w tym artykule materiałów statystycznych, zachowanych znów tylko dla 1942 r., pozwalają nam również bliżej określić liczbę zatrudnionych jeńców wojennych w poszczególnych dziedzinach gospodarki, z uwzględnieniem narodowości jeńców. Niestety są to tylko dane odnoszące się do lutego, marca i maja 1942 r. Przedstawia je tabela nr 8.

SUMMARY

SOME STATISTICAL DATA ON THE EMPLOYMENT OF PRISONERS-OF-WAR IN THE GDAŃSK-WEST PRUSSIAN REGION IN 1939-1942

The article has been based on material obtained from several confidential, monthly statistical reports from the Gdańsk Land Press Office (Landesarbeitsamt Reichsgau Danzig) dated 1940-42, and some regulations concerning the organization of employment of prisoners-of-war. It can be seen from the data (Table 2), that in 1940, 11 district Employment Offices (Arbeitsamt) directed by the Land Employment Office (Landesarbeitsamt) established in 1939 and with its seat in Gdańsk, were operating in the Gdańsk-West Prussian region (Reichsgau Danzig Westpreussen) established by the Nazi authorities.

In January 1940, the total number employed in the Gdańsk-West Prussian region was 453,926, this rising to 575,932 a year later, i.e. in July 1941, to drop to 562,591 in February 1942 (Table 1).

Of the total employed in the areas coming under the Employment Offices, in February 1942, there were 25,647 prisoners-of-war, of which 11,974 were British, 7,500 French, 4,661 from the U.S.S.R., 1,420 Yugoslavian and 92 from Belgium and other countries.

The number of prisoners employed in individual branches can be found from fragmentary data. The greatest number employed, in January 1941, was by the Employment Offices of: Gdańsk — 4,034, Malbork — 2,790, Elbląg — 2,282. Table 6 gives more exact data. As can be seen from Tables 4, 5 and 8, the greatest numbers of prisoners were employed by the building industry and agriculture. Terms of employment of prisoners-of-war (with the exception of Poles) working in agriculture, forestry or land reclamation, were defined by the Reich Minister of Labour's Regulation of 29 September, 1940.

ZUSAMMENFASSUNG**ANGABEN ZUR STATISTIK ÜBER BESCHÄFTIGUNG
VON KRIEGSGEFANGENEN IN DER WIRTSCHAFT IM BEZIRK
GDAŃSK-PRUSY ZACHODNIE IN DEN JAHREN 1939—1942**

Der Artikel basiert auf dem Material, das entnommen worden ist aus geheimen monatlichen statistischen Berichten des Landerarbeitsamtes Reichsgau Danzig aus dem Jahren 1940—1942 und Verordnungen über Organisation der Arbeit von Kriegsgefangenen. Aus den Ermittlungen (Tab. 2) geht hervor, daß in dem 1940 von den Hitlerbehörden gebildeten Reichsgau Danzig-Westpreussen 11 Bezirksarbeitsämter tätig waren, die dem Landesarbeitsamt in Gdańsk, daß seit 1939 bestand, unterstellt waren.

Die allgemeine Zahl der Beschäftigten betrug im Bezirk Gdańsk—Prusy Zachodnie im Januar 1940 453,926, in Juli 1941 575,932, dagegen im Februar 1942 nur 562,591 (Tab. 1).

Auf den Gebieten, die den Arbeitsämtern unterlagen, betrug im Februar 1942 die Zahl der beschäftigten Kriegsgefangenen 25,647, davon 11,974 Engländer, 7,500 Franzosen, 4,661 Russen, 1,420 Jugoslawen, 92 Belgen und andere Nationalitäten.

Anhand der fragmentarisch erhaltengebliebenen Dokumente kann man die Zahl der Kriegsgefangenen, beschäftigt in den einzelnen Wirtschaftszweigen, ermitteln. Die größte Zahl der Kriegsgefangene war im Januar 1941 in den Arbeitsämtern tätig und zwar Gdańsk — 4,034, Malbork — 2,790, Elbląg — 2,282. Einzelheiten befinden sich in Tab. 6. Die Zahlen in Tab. 4, 5 und 8 zeigen, dass die meisten Kriegsgefangenen im Bauwesen und in der Landwirtschaft tätig waren. Die Arbeitsbedingungen für Kriegsgefangene (ausgenommen polnische Kriegsgefangene) in der Landwirtschaft, Forstwirtschaft und Melioration waren durch die Verordnung des Reichsarbeitsministers vom 29.IX.1940 geregelt.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ**НЕКОТОРЫЕ СТАТИСТИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ О РАБОТЕ
ВОЕННОПЛЕННЫХ В ПРОМЫШЛЕННОМ ХОЗЯЙСТВЕ
ОКРУГА ГДАНЬСК-ЗАПАДНАЯ ПРУССИЯ
В 1939—1942 ГОДЫ**

Статья написана на основании данных из ежемесячных секретных статистических отчетов Гданьского окружного управления труда (Landerarbeitsamt Reichsgau Danzig) за 1940—1942 годы, а также некоторых распоряжений по организации труда военнопленных. Из полученных данных (таблица № 2) следует, что в 1940 году в созданном гитлеровскими властями округе Гданьск-Западная Пруссия (Reichsgau Danzig-Westpreussen) было 11 районных управлений труда (Arbeitsamt), которыми руководило Окружное управление труда (Landerarbeitsamt), находящееся в Гданьске и открытое еще в 1939 году.

Общее количество работающих в округе Гданьск-Западная Пруссия в январе 1940 года составляло 453 926 человек, через год, то есть в июле 1941 года увеличилось до 575 932 человек, а в феврале 1942 года снизилось до 562 591 человека (таблица № 1).

Выделяя военнопленных из количества работающих на территориях, находящихся в ведомстве Управлений труда, можно отметить, что в феврале 1942 года работало здесь 25 647 военнопленных, из них 11 974 человек были англичанами, 7 500 человек — французами, 4 661 человек — военнопленными из СССР, 1 420 человек — югославами, бельгийцами, и 92 человека были военнопленными других национальностей.

На основании фрагментарных данных можно определить количество военнопленных, работающих в отдельных отраслях хозяйства. Самое большое количество военнопленных в январе 1941 года работало в Гданьске — 4 034 человека, в Мальборке — 2 790 человек, в Эльблонге — 2 282 человека. Подробные данные представлены на таблице № 6. Как следует из количественных данных (таблица 4, 5, 8), больше всего военнопленных работало в строительстве и сельском хозяйстве. Условия работы военнопленных (за исключением польских военнопленных) в сельском хозяйстве, лесничестве и мелиорации, определялось Постановлением Министра труда Германии от 29 сентября 1940 года.